

De kerk in Visvliet vanuit het noordoosten.

ADA VAN DEIJK

De kerk van Visvliet

© W. E. Oudjman, B. Bakker

52)

VISVLIET LIGT IN HET NOORDELIJK DEEL VAN HET WESTERKWARTIER, AAN DE LAUWERS EN HET VISVLIETERDIEP. DE BEDIJKING VAN DIT GEBIED – EEN OUD KWELDERLANDSCHAP MET VEEL KREKEN EN GEULEN – VOND IN HET BEGIN VAN DE VEERTIENDE EEUW PLAATS ONDER LEIDING VAN HET CISTERCIËNZER KLOOSTER JERUSALEM OFWEL GERKESKLOOSTER. ER WERDEN TOEN OOK EEN SLUIS EN EEN BRUG AANGELEGD.

Het klooster zelf lag ten westen van de Lauwers en had grote invloed op de waterhuishouding van dit gebied. In de Middeleeuwen luidde de naam Gherkeslooster, genoemd naar de stichter, Gherke Harkema. Het werd omstreeks 1240 gesticht en zou ruim drie eeuwen bestaan. In 1580, na de Reformatie, werd het klooster opgeheven en afgebroken. Visvliet viel onder het uitgebreide grondbezit van het klooster en diende als uithof ofwel voorwerk. Op zo'n uithof waren voornamelijk lekenbroeders werkzaam. In Visvliet – wat visrivier betekent – zullen ze zich ongetwijfeld ook met visvangst hebben beziggehouden.

De stichting van de kerk

Vermoedelijk is de stichting van de kerk ook aan de monniken van Gerkesklooster te danken. Het land in de parochie Visvliet was immers hun eigendom; de zorg voor het onderhoud van de kerk lag bij de boerderijen in de parochie. Over het stichtingsjaar zijn in de loop der tijden verschillen-

de uitspraken gedaan. Volgens sommigen is dat het jaartal 1427, omdat dit genoemd wordt op een steen in de westgevel van de kerk. Daarop staat: "Int jaer ons Heren MCCC-CXXVII is visler cercke maeckt". Anderen menen echter dat dit niet zozeer op een stichting wijst maar veeleer op een herstel van de kerk. Zij stellen dat het gebouw al in het laatste kwart van de veertiende eeuw werd gesticht.

Hoe het ook zij, het gebouw kwam in elk geval tot stand in de gotische periode en ligt aan de hoofdweg van het dorp. Ze werd gewijd aan de H. Gangulfus. Deze heilige was een Bourgondische edelman die in de achtste eeuw aan het Merovingische hof leefde. Gangulfus werd bekend door het zogenaamde bronnenwonder: hij zou een bron op wonderbaarlijke wijze hebben verplaatst naar zijn geboorteplaats Varennes in Bourgondië. Later werd hij vermoord door de minnaar van zijn vrouw, een priester.

Mogelijk werd Gangulfus vanwege dit bronnenwonder gekozen tot patroon van de Visvlieter kerk. Toch lijkt deze heilige in waterrijk Nederland geen uitgebreide verering gekend te hebben, maar was hij vooral in Frankrijk populair.

De kerkbouw

Voor de bouw van de kerk werd baksteen als bouw materiaal gebruikt. Het gebouw kreeg een eenbeukige opzet met een driezijdig gesloten koor. Oorspronkelijk verlichtten spitsboogvensters de ruimte, aan de buitenzijde werden ze door steunberen van elkaar gescheiden. In de noord- en de zuidmuur van het schip bevonden zich portalen.

01.000 - 0180

SOGK

002529

De kerk is nooit in steen overwelfd geweest, maar kreeg een open houten kap. Bij de laatste uitvoerige restauratie van de kerk – die in de jaren 1978-1980 plaatsvond – bleek dat vooral boven het koor deze oorspronkelijke kap nog goed bewaard is gebleven. De huidige balkenzoldering, die het zicht op de kap ontnemt, dateert uit het begin van de achttiende eeuw.

Toen, rond 1700 dus, vond een rigoureuze verbouwing van de kerk plaats. Behalve dat er een nieuwe zoldering kwam, werden ook de spitsboogvensters gewijzigd in rondboogvensters. Bij deze ingreep werden bovendien de steunberen aan de buitenzijde voor het merendeel verwijderd. Het westelijke gedeelte liet men bij deze verbouwing min of meer ongemoeid, omdat hier de school was ondergebracht. Binnen zijn in deze ruimte onder meer fraaie vijftiende-eeuwse sleutelstukken te zien die de uiteinden van de balken sieren.

Een toren heeft de kerk nimmer gekend, de dakruiter op de westgevel dateert oorspronkelijk uit het begin van de zeventiende eeuw. Staat er op de daknok boven het koor een windvaan in de vorm van een schip, op het ingesnoerde naaldspitsje van de dakruiter is een windvaan zichtbaar die – als verwijzing naar de plaatsnaam – de vorm van een vis kreeg. Er zijn enkele inscripties op aangebracht, waaronder het jaartal 1693 en de letters E.D., maar onbekend is wiens initialen dit zijn.

De klok werd blijkens een opschrift in 1630 door Hans Falck van Nueremberg gegoten. Deze klokkengieter had zich in Leeuwarden gevestigd. Uit de opschriften blijkt ook dat de klok gegoten werd in opdracht van de gedeputeerden van de Staten van Friesland. Die hadden na de Reformatie de kerk verworven, in 1643 echter verkochten zij de grietienij Visvliet aan de Staten der Ommelanden.

Exterieur

Wie het gebouw van buiten bekijkt, ziet een lichtgeel gepleisterde kerk met een rode waterlijst onder de vensters.

Die bepleistering dateert oorspronkelijk uit het laatste kwart van de negentiende eeuw. Omdat de noord- en oostzijde van de kerk aan de straatkant liggen, kregen de vensters en het portaal hier een rijkere detaillering. Boven de vensters werden rood gestucte wenkbrauwboegen aangebracht en ook het portaal werd met terracottarood stucwerk omlijst. Het sluitsteentje erboven noemt het jaartal 1873, terwijl het zuidportaal een sober sluitsteentje met het jaartal 1776 toont.

Het westelijk gedeelte behield van buiten zijn oude aanzien: hier zijn nog de gotische spitsboogvensters zichtbaar en ook de oorspronkelijke, getrapte steunberen bleven gehandhaafd. Ooit gingen de kinderen hier naar school, tegenwoordig bevindt zich op de begane grond de kerkenraads-kamer en op de verdieping de kindercrèche.

Interieur

Binnen overdekt een blauw geverfde vlakke zoldering de ruimte van schip en koor. Van de voor-reformatorische inrichting zijn slechts enkele sporen teruggevonden. Zo zijn in de koorsluiting twee nissen blootgelegd die wellicht als sacramentsnis en als piscina hebben gediend. De eerste was de bewaarplaats van het H. Sacrament, de tweede fungeerde als wasbekken waar de priester zijn handen waste en het liturgisch vaatwerk reinigde.

Verder werden op de kerkwanden ingekraste lijnen aangetroffen van figurale en ornamentale schilderijen. Ze waren echter erg vaag en zijn daarom weer onder een pleisterlaag verdwenen.

Windvaan op de dakruiter.

OMKE OUDEMAN, BOERAKKER

(53

Interieur naar het westen

OMKE OUDEMAN, BOERAKKER

Dat het cisterciënzer klooster Jerusalem veel bemoeienis met de kerk had, komt ondubbelzinnig tot uitdrukking in de bijzondere gedenksteen in de zuidelijke koorwand. Deze deelt het volgende mee: "Anno 1557 golt de rogge VII Emders gulden gulden t mvd. D. Geradvs Wiltinck van Dwingel, de XXX Abbas in Iersale 1557". Onderaan zijn twee wapens afgebeeld. Het linkerwapen toont twee naar boven gerichte pijlen met daartussen de initialen G.D. Daaronder is een hulstblad zichtbaar. Het wapen rechts laat een schuin geblokte balk zien die gekruist is met een kromstaf. Dit wapen kan als een regionale variant van de cisterciënzer orde worden opgevat. Het eerste halfjaar van 1557 stond bekend als de allerduurste periode van de hele zestiende eeuw; veel bronnen – zowel in Noord- als Zuid-Nederland – maakten daar melding van. De hoge roggeprijs was ontstaan door de langdurige droogte in de zomer van 1556. De oogst mislukte toen in grote delen van Noord-Europa waardoor een groot tekort aan rogge ontstond. Roggebrood was toentertijd het belangrijkste onderdeel van het dagelijkse menu – pas in de achttiende eeuw nam de aardappel die rol over. De gedenksteen in Visvliet vormt een curieus getuigenis van deze uitzonderlijke duurte.

JAN HOVINGA, ZUIDLAREN

De steen is de enige in de kerk die uit de zestiende eeuw dateert, want weliswaar liggen in de plavuizen vloer verscheidene grafzerken, maar deze stammen alle uit de zeventiende eeuw of later. Daaronder bevindt zich ook de zerk van predikant Hayo Aepkes die in 1683 op 32-jarige leeftijd stierf. De tekst op zijn zerk omschrijft hem als een 'trouwe zielensorger'.

Het meubilair is in stemmig bruin en bruinrood geschilderd. Tegen de zuidwand bevindt zich de kansel met de dooptuin. Het snijwerk van de kansel is van de hand van Jan de Rijk (1661-1738), een begaafd beeldhouwer van wie veel werk in

Groninger kerken kan worden aangetroffen. De kuippanelen zijn gesierd met bloem- en vruchtmotieven. Het middenpaneel laat een vanitasvoorstelling zien, een voorstelling die de vergankelijkheid van het leven verbeeldt. Hier in Visvliet is dat gedaan door middel van een schedel en een zandloper. Op vrijwel alle kansels die De Rijk van snijwerk voorzag, heeft hij dit motief weergegeven. Onder de voorstelling is een visje in een vliet afgebeeld, onder het doodshoofd staat het jaartal 1714 vermeld.

Mogelijk is de kansel te danken aan de toenmalig predikant, Petrus Venhuizen, die in 1713 naar Visvliet was gekomen. Hij kende het werk van De Rijk vrij goed omdat hij daarvoor in Midwolde had gestaan. De Rijk heeft daar een belangrijke bijdrage aan het interieur geleverd.

In het koor en tegenover de dooptuin staat een aantal herenbanken die ook van houtsnijwerk zijn voorzien. Ze dateren uit de tweede helft van de zeventiende eeuw, op sommige is op de hoeken het zogenaamde 'geteld geld'-motief te zien. De overige, in imitatie-mahoniehout geverfde banken zijn negentiende-eeuws.

JAN HOVINGA, ZUIDLAREN

De dooptuin en de kansel met snijwerk van Jan de Rijk.

ADA VAN DIJK, UTRECHT

Detail kanselkuip, het visje in de vliet.

JAN HOVINGA, ZUIDLAREN

De orgeltribune met het orgel van Petrus van Oeckelen.

Op een tribune boven de westingang staat het orgel; twee gemarmerde houten zuilen en twee gietijzeren zuiltjes dragen deze orgeltribune. Het instrument werd in 1869 gebouwd door Petrus van Oeckelen (1792-1878), nadat de kerk een legaat daarvoor had ontvangen. In 1966 werd het orgel – dat nog in volledig originele staat verkeert – gerestaureerd door Mense Ruiter. Bij de laatste kerkrestauratie is de oorspronkelijke kleurstelling weer aangebracht: de kas in imitatie-essen en het snijwerk in goud-groen.

OMKE OUDEMAN, BOERAKKER

Herenbank met het 'geteld geld'-motief.

Restauratie

In de twintigste eeuw raakte de kerk van Visvliet steeds meer in verval. De gemeente kromp en de kerkvoogdij zag zich in 1973 ten slotte genoodzaakt het gebouw over te dragen aan de Stichting Oude Groninger Kerken.

Niettemin liet de restauratie nog een aantal jaren op zich wachten. Toen in 1978 echter de zolderbalken het dreigden te begeven, bleek uitstel niet langer mogelijk. In 1980 was de restauratie voltooid met als resultaat de kerk zoals die er nu uitziet.

In overleg met de inwoners van Visvliet heeft de Stichting destijds naar oplossingen gezocht die ieders instemming konden krijgen. Zo wensten sommigen de buitenmuren van de kerk ontleisterd te zien. Uiteindelijk werd toch weer voor het gepleisterde 'jasje' van de kerk gekozen, omdat het muurwerk te zwaar beschadigd bleek.

Restaureren betekent keuzes maken en zal daardoor altijd discussies oproepen. Ook in Visvliet was dat zo. Niettemin hoopt de Stichting Oude Groninger Kerken dat nu – aan het begin van de eenentwintigste eeuw – iedereen tevreden kan zijn over die keuzes. In elk geval werd het hoofddoel wel bereikt: de kerk van Visvliet behouden voor het nageslacht.

Belangrijkste literatuur:

- P. Hoppenbrouwers, 'Juichkreet of uitroep van wanhoop? De herinnering aan het duerdejaar 1557 in twee Groninger kerken', *Groninger Kerken* 10 (1993), 137-143.
- Nieuwe Groninger Encyclopedie*, Groningen, 1999.
- Berend Raangs, 'De kerk van Visvliet gerestaureerd.', *Publicatiemap Stichting Oude Groninger Kerken* III, nr. 24 (1980), 65-71.
- Freerk J. Veldman, 'Allert Meijer en Jan de Rijk', *Publicatiemap Stichting Oude Groninger Kerken* III, nr. 25 (1981), 81-110.